

neke populacijsko- -geografske značajke sjevernodalmatinske unutrašnjosti (općine benkovac, drniš, knin i obrovac)

ivica nejašmić

instituti za migracije
i narodnosti
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

U radu su razmotrene geografske i demografske značajke sjevernodalmatinske unutrašnjosti i to u svjetlu novijih zbivanja, tj. oružane pobune dijela srpskog pučanstva te agresije na Hrvatsku. Glavni cilj rada jest da na temelju populacijsko-geografskih činjenica pokušamo odgovoriti na pitanje: postoje li uopće opravdani razlozi za možebitno otcjepljenje ovog područja iz Hrvatske? U prvom dijelu rada, nakon definiranja prostornog obuhvata, ukratko podsjećamo na činjenicu da je proučavani prostor bio duša i srce srednjovjekovne Hrvatske. Nakon prodora Turaka prvobitno hrvatsko stanovništvo stradava ili bježi u druge krajeve, a u promatrani kraj Turci (a kasnije i Mlečani) naseljavaju novo stanovništvo. Drugi dio rada ukazuje na veliku važnost sjevernodalmatinske unutrašnjosti u suvremenom željezničkom i cestovnom prometu. U trećem dijelu obrađena su populacijsko-naseljska obilježja kraja po kojima je očit jaki ruralni egzodus i depopulacija. U četvrtom dijelu rada razmatran je narodni sastav kraja u kojem Srbi čine većinu, a Hrvati značajnu manjinu (1880. bilo je 42,6% Hrvata, a 56,6% Srba; 1991. 35,6% Hrvata te 62,0% Srba). Pokazalo se da su egzodus i depopulacija jače zahvatili hrvatsko nego srpsko pučanstvo (odnosi se na cijeli kraj). Do drugoga svjetskog rata Hrvati su u općinskim središtima bili većinsko stanovništvo, da bi po zadnjem popisu njihov udio bio više nego prepolovljen (s izuzetkom Drniša); posebice je znakovit podatak da je u njima od 1961. smanjen čak i apsolutni broj Hrvata. Zaključno autor navodi da ne postoje opravdani razlozi za možebitno otcjepljenje promatranog područja od hrvatskog državnog teritorija. To je povijesno hrvatsko tlo koje danas ima strateško prometno značenje (izdvajanje bi izazvalo egzistencijalne teškoće u općem i regionalnom razvitku Hrvatske). Konačno, nema ni etničkog opravdanja budući da Hrvati još uvijek čine značajnu manjinu u tome kraju, a Srbi nisu ugroženi asimilacijom i iseljavanjem. Predočene činjenice upućuju na suprotan zaključak da je ugrožen opstanak hrvatskog pučanstva u njihovoj matičnoj državi.

uvodne napomene

—>Predmet ovoga rada jesu neke geografske i demografske značajke sjevernodalmatinske unutrašnjosti. Riječ je o jednom od kriznih područja u kojem je i žarište oružane pobune dijela srpskog pučanstva u Hrvatskoj. Uz kratak osvrt na više-manje općepoznate historijsko-geografske činjenice, u radu ćemo se istaknuti suvremenu važnost geografskog položaja promatranog prostora, te razmotriti njegove demografske posebnosti. Sve to u svjetlu zbivanja u Hrvatskoj: pobune dijela srpskog pučanstva i oružane agresije na Hrvatsku.

U središtu zanimanja jest narodnosni sastav i promjene koje su nastale u stogodišnjem razdoblju. Na posebno ponderiranje ovog obilježja utjecalo je, između ostalog, i to što se kao glavni razlog oružane pobune i agresije ističe »ugroženost srpskog stanovništva u Hrvatskoj«. Ipak, valja reći da se ovdje neće ulaziti u političku genezu sukoba koji je nažalost prerastao u pravi rat. Cilj je rada razmotriti relevantne populacijsko-geografske činjenice i s pomoću njih pokušati odgovoriti na središnje pitanje: Postoje li uopće razlozi koji bi opravdali možebitno izdvajanje i otcjepljenje toga kraja iz Hrvatske?

prostorni pojam i historijsko-geografska osnovica

Promatrani prostor dio je sjeverne Dalmacije između jugoistočnih obronaka Velebita (Sedlo 1 058 m) i glavnog grebena Dinare (1 831 m) na sjeveru, Svilaje (1 509 m) na istoku, te šibenske Zagore i Ravnih kotara (ispod 253 m) s morske strane. Riječ je o prostoru u okviru općina Benkovac, Obrovac, Knin i Drniš, ukupne površine 3 068 km².

Tako omedeni prostor nema obilježja regije ni u fizionomskom (prirodno-geografskom) ni u funkcionalnom smislu; predstavlja zapravo skupinu dosta različitih mikroregija. Prirodno-geografski to su: Podgorje, Bukovica, Ravni kotari i dio Zagore (kraj oko gornje Krke). S funkcionalno-geografskog gledišta te su mikroregije upućene na lokalna općinska središta (Obrovac, Benkovac, Knin i Drniš) po kojima imaju i ime (Kninski kraj/krajina/, Drniški kraj itd.). Valja istaknuti da niti jedno od općinskih središnjih naselja nema značaj regionalnog središta.¹⁾

Tome je više uzoraka: od njihove male populacijske i gospodarske snage, do nedavno slabe unutarnje prometne povezanosti i izražene gospodarske autarkičnosti, sve do činjenice da su se razvijali u sjeni gradova na obali (Zadar i Šibenik). Budući da za tako raznolik prostor nije opravdano koristiti naziv jedne od mikroregija (a nabrajati sve nije praktično), to se nemeće formalno-logički naziv: sjevernodalmatinska unutrašnjost.²⁾

Prostor navedenih općina ima raznolik reljef i sastav zemljišta. Izmjenjuju se plodna polja u kršu, krševite zaravni, brdski prostori te laporovito-pjeskovite udoline. Takva reljefna i pedološka raznolikost, uz submediteransku klimu, osjetno je utjecala na razvoj složene (ratarsko- stočarske) poljoprivredne osnovice.

Ratarsko-stočarsko gospodarenje, uz blizinu mora, imalo je u povijesti presudnu ulogu u vrednovanju društveno-geografske važnosti kraja; bijaše žitnica na rubu mora i stočarsko zimovalište podno planinskog vijenca. Na veliku društveno-gospodarsku važnost kraja utjecao je i njegov geografski položaj. To je, naime, spoj-nica Dalmacije, kontinentalne Hrvatske i zapadne Bosne. U tom je, nedvojbeno, naj-značajniju ulogu imao (a vidjet ćemo da ima i danas) Knin i njegova uža

1) To, dakako, nije ni Knin koji je sam sebe proglasio »glavnim gradom« od Hrvatske otcjepljene i samoproglašene »države Krajine«.

2) Ime proistječe iz same činjenice da promatrani prostor obuhvaća veliku većinu unutarnjeg dijela sjeverne Dalmacije, nedostaju tek dijelovi općina Zadar i Šibenik.

okolica. Upravo je strateški prometni položaj utjecao (uz plodno polje i obilje vode) na njegov rani postanak i značenje (rimski Ninia, Teninium).

Hrvati taj kraj naseliše u 7. stoljeću. Mnogi i mnogi ostaci materijalne i duhovne kulture govore da to bijaše duša i srce srednjovjekovne Hrvatske.³⁾ Nije potrebno posebno isticati da je Knin i u tom razdoblju bio križište putova koji su povezivali primorje i dublje zaleđe.

Prodorom Turaka i padom Bosne (1463) kraj postaje granično područje i prostor čestih bitaka. Do godine 1526. čitava sjevernodalmatinska unutrašnjost potpala pod tursku vlast. Prvobitno hrvatsko stanovništvo mahom stradava u bojevima ili seli prema sjeveru i sjeverozapadu, a u populacijski »razrijeđeni« kraj Turci naseljavaju novo stanovništvo. Većinu među njima činili su kršćani s balkanskog područja Osmanlijskog Carstva. Uglavnom su to bili stočari koji su obavljali i vojnu službu te stoga uživali posebne povlastice.⁴⁾

Karlovačkim mirom (1699) Venecija proširuje svoj posjed u Dalmaciji (*Aquisto Nuovo* — Nova stečevina), koji je, između ostalog, obuhvatio i cijelu sjevernodalmatinsku unutrašnjost. Mlečani, koji su i prije zbog vojno-strateških razloga poticali doseljavanje u područja pod svojom kontrolom, nastavljaju to činiti i nakon uspostave nove granice s Otomanskim Carstvom.⁵⁾ Kraj je tako postao dio mletačke »vojne krajine«, da bi u kasnijem tijeku povijesti dijelio sudbinu Dalmacije kao i ostalih hrvatskih zemalja.

suvremene značajke geografskog položaja

Geografski položaj, koji je u prošlosti umnogome pridonio važnosti kraja, u suvremenim društveno-gospodarskim okolnostima, posebice razvijenog prometa, dolazi još više do izražaja. Valja istaknuti činjenicu da u visokom planinskom okviru Velebit-Dinara koji Dalmaciju ograđuje od unutrašnjosti Hrvatske i zapadne Bosne, jedini prometni smjer koji je za promet klimatski pogodan cijele godine prolazi sjeverno od Knina. To je putni pravac dolinom Butišnice, desne pritoke Krke; iz te doline preko prijevoja Kaldrne (670 m) vodi put u reljefno nisku dolinu Une. Taj stari prometni pravac (*Magna via*) dobio je na važnosti izgradnjom unske željezničke pruge (1948), kojom je Dalmacija dobila najpogodniju prometnu vezu s unutrašnjošću zemlje.

Preko Knina i prijevoja Derala (965 m) ide i suvremena cesta kao jedina veza sjeverne Dalmacije i zapadne Bosne. Prijevaji preko jugoistočnog Velebita omogućuju, pak, najkraću vezu Dalmacije s Likom te ostalom Hrvatskom i Europom. To su Prezid (766 m) preko kojeg je sagrađena suvremena cesta te Malovan (760 m) preko kojeg ide željeznica (lička pruga, zimi katkad zatvorena za promet) i najkraća cestovna veza Zagreb-Split (željeznica i cesta preko Malovana vezana je za Knin).

Izvan navedenog prometnog pravca između Velebita i Dinare, izravno povezivanje Dalmacije s ostalim hrvatskom krajevima (dakle, bez prijelaza granice) moguće je jedino velebitskom pomorskom padinom. Međutim, valja ostaknuti da zbog reljefnih (uska strmina) i klimatskih posebnosti (ponekad orkanskih bura) ona nije najpogodnija za gradnju i korištenje suvremenih prometnica.

-
- 3) Kroničar Zlatović navodi: »Hrvati napučiše po doseljenju pitomu kninsku okolicu, sagrađiše jaki grad i po njemu nazvaše županiju. Županija je bila plodna, imala je bogate gospoštine, tvrde gradove i bila je dobro napućena. Poglavitni grad Knin smatran je radi svoje jakosti ključem Hrvatske. Bio je sjelo županije i prijestolnica hrvatskih kraljeva, gdje su oni stolovali, sabore držali i povelje dijelili...« (prema geografija SR Hrvatske, 1974:135).
- 4) Doseљeno stanovništvo etnički je mješovitog podrijetla, dakle i hrvatskoga i srpskoga, a zbog izraženih romansko-vlaških tradicijskih elemenata u onodobnim a i kasnijim izvorima najčešće se naziva Vlasima. Budući da su među doseljenim kršćanima glavinu činili pravoslavlci, to neki izvori upotrebljavaju vlaško ime i kao sinonim za Srbina, odnosno pravoslavlca. Međutim mnogi dokazi uvjerljivo svjedoče protiv tako jednostranog poistovjećivanja. Pojam »vlah« u prvom redu upućuje na društveni položaj (oslobodenošću od feudalnih obveza) koji u raznim vremenima i krajevima ima i različito značenje (usp. Močanin, F,1984).
- 5) Sadašnja granica Hrvatske prema Bosni i Hercegovini, u dijelu koji se odnosi na promatrani prostor, temelji se na granici Mletačke Dalmacije prema Otomanskom Carstvu.

Predočene činjenice daju sjevernodalmatinskoj unutrašnjosti značenje mosta koji, u okviru hrvatskoga državnog teritorija, omogućuje optimalnu prometnu povezanost Dalmacije i kontinentalne Hrvatske. U svemu tome glavnu ulogu ima Kninski kraj, koji je nedvojbeno, prometno jedan od najživotnijih prostora Hrvatske.⁶⁾

osnovna populacijsko-naseljska obilježja

Prometna zatvorenost većeg dijela promatranog prostora i visoki stupanj gospodarske autarkičnosti implicirao je osjetnu društvenu zaostalost promatranog prostora, ali je, s druge strane, kraj ostao podalje od gospodarskih kriza koje su potresale pomorski i otočni dio Dalmacije u posljednoj četvrtini 19. stoljeća (kriza brodogradnje i pomorske trgovine, »vinska« kriza). Povezano s time, sjevernodalmatinska unutrašnjost nije bila osjetnije zahvaćena prekomorskim iseljavanjem. Sve do poslije drugog svjetskog rata ovo područje bilježilo je stabilan brojčani rast stanovništva (prosječno oko 1% godišnje, tab.1) te imala demografska obilježja tipična za patrijarhalna stočarsko-ratarska društva (usp. Nejamšić, I, 1991).

Najveći broj stanovnika dosegnut je 1961, a otad se ubrzavaju demografski lomovi i to u sklopu procesa općega ruralnog egzodusa u Hrvatskoj. Valja istaknuti da je sjevernodalmatinska unutrašnjost jedno od izrazitijih depopulacijskih prostora Hrvatske (indeks promjene broja stanovnika 1991/1961. iznosi 80,9). Populacijsko praznjenje značajka je svih promatranih općina, ali su među njima osjetne razlike u jakosti promjene (indeks 1991/1961): Drniš 62,8%; Obrovac 86,5%; Knin 87,6% i Benkovac 91,9.

Među emigracijskim općinama u Hrvatskoj (bilo ih je 75 u razdoblju 1971—1981) Drniš je na prvome mjestu po negativnoj migracijskoj bilanci (1971—1981. — 23,0%, toliki je, naime, udio apsolutnog neto migracijskog salda u ukupnom broju stanovnika 1971). Na toj ljestvici Obrovac je šesti, Benkovac jedanaesti te Knin dvadeseti.

Na razini naselja popisni podaci pokazuju divergentno kretanje. Središnja naselja, naime, bilježe jak porast broja stanovnika; najveći u stogodišnjem razdoblju ima Benkovac i Knin, a najslabiji Drniš, koji je inače sve do pred drugi svjetski rat bio najveće naselje u kraju (tab. 1). Suprotno tome okolna (mahom ruralna) naselja gube stanovništvo. Udio naselja koja imaju manje stanovnika 1991. nego 1953. u ukupnom broju naselja jest: u općini Drniš 98,4%, Knin 95,2%, Obrovac 80,0% te Benkovac 66,0%. Rezultat takva brojčanog kretanja jest višestruki porast udjela stanovništva središnjeg naselja. Godine 1991. udio središnjeg naselja u pučanstvu općine iznosi: Knin 28,7%, Drniš 19,3%, Obrovac 14,4% te Benkovac 11,3%.

U naseobinskoj strukturi prevladavaju raštrkani zaseoci (ukupno 173 naselja i 780 dijelova naselja, odnosno zaselaka; ističu se općine Benkovac sa 320 i Obrovac sa 209 dijelova naselja). Godine 1991. prosječno je (za cio kraj izuzeta su samo općinska središta) po dijelu naselja, tj. zaseoku bilo 115 stanovnika, a u općini Obrovac svega 47. U takvim okolnostima objektivno nije ni moguće organizirati kvalitetnije življenje preostalog stanovništva. Ta činjenica će poticati daljnji egzodus seoske omladine te pridonositi demografskom izumiranju, odnosno iščeznuću mnogih sela i zaselaka kao aglomeracije stalnih stanovnika.

6) Stratezi velikosrpstva također su uočili veliki prometni značaj Knina za Hrvatsku. »Balvanizacijom« i oružanim nasiljem prekinute su sve željezničke i glavne cestovne veze Zadra, Šibenika i Splita s unutrašnjošću Hrvatske. Prekidanjem tih životno značajnih prometnih tokova Hrvatska je pretrpjela izuzetno snažan i bolan udarac.

Tablica 1

Kretanje broja stanovnika u općinama i općinskim središtima u sjevernodalmatinskoj unutrašnjosti po odabranim (popisnim) godinama 1880—1991.*

Godina (popis)	Broj stanovnika				Ukupno
	Općina				
	Benkovac	Drniš	Knin	Obrovac	
	1	2	3	4	5
1880.	14962	24733	28878	8862	77435
1910.	21707	31406	40494	12285	105892
1931.	25553	34667	45329	12631	118180
1953.	33697	38389	47867	12678	132291
1961.	36319	38461	49017	13360	137157
1971.	35562	35976	46679	13498	131715
1981.	33549	28162	43731	12362	117804
1991.	33378	24169	42954	11557	112058
	općinsko središte				
1880.	341	1459	1271	463	3534
1931.	630	2119	1614	508	4871
1953.	1367	2746	3543	306	7962
1991.	3776	4653	12331	1660	22420

* Retrospekcija prema adm.-teritorijalnom stanju 1991.

Izvor: Korenčić, M., 1979 (u odnosu na izvornik ispravljene su podaci za općine Benkovac i Obrovac jer je Donji Karin 1880, 1910 i 1931. bio obuhvaćen u naselju Gornji Karin); za 1991. Popis stanovništva, tablozami 'stanovništvo prema narodnosti', RZS, Zagreb.

Daljnje obilježje kraja u cjelini jest smanjivanje prirodnog priraštaja te demografsko starenje, što je, valja istaknuti, izravna i posredna (odgođena) posljedica jakog iseljavanja mladih. Podaci kažu da je najgore stanje u drniškoj općini koja, osim iseljavanjem, već desetak godina gubi stanovništvo i zbog negativnog prirodnog priraštaja (tab. 2). Što se tiče dobnog sastava stanovništva kraj obilježava demografska starost (slično kao i Hrvatsku u cjelini). Općina Drniš, pak, i u ovom slučaju bilježi najnepovoljnije vrijednosti— duboku demografsku starost.

Tablica 2

Neki pokazatelji prirodnog kretanja i dobnog sastava stanovništva u općinama sjevernodalmatinske unutrašnjosti

Općina	Stopa prirodnog priraštaja (%)				Indeks starosti* 1981.	Tip dobnog sastava
	1970.	1976.	1982.	1987.		
	1	2	3	4		
Benkovac	9,5	7,7	6,0	3,3	40,4	starenje
Drniš	4,4	0,9	-1,4	-2,9	67,8	duboka starost
Knin	5,3	4,0	3,2	4,6	54,2	starost
Obrovac	15,9	10,7	7,7	3,5	32,7	na pragu starenja
Ukupno	—	—	—	—	50,0	starost
Hrvatska	3,9	4,9	3,5	1,3	52,6	starost

* Broj starih (69 i više) na 100 mladih do 19 godina).

Izvor: Dokumentacije o prirodnom kretanju za pojedine godine, RZS, Zagreb; za dobnii sastav Dokumentacija 501, Zagreb, RZII, 1982.

Razinu gospodarske (ne)razvijenosti kraja, odnosno pojedinih općina, oslikava tzv. sintetički pokazatelj razvijenosti; primjerice za 1976. iznosio je za općine: Benkovac 30,7; Drniš 34,7; Obrovac 47,1 te Knin 53,6 (za Hrvatsku vrijednost je 100,0) (Demografski faktori...1990:373). Navedene godine Drniš i Benkovac bili su na samome dnu općinske ljestvice razvijenosti, a isto je bilo i drugih godina.

etnički sastav

Današnji narodnosni sastav sjevernodalmatinske unutrašnjosti rezultat je već spomenute smjene stanovništva u tursko-mletačkom razdoblju, kao i novijih društvenih zbivanja i procesa. Ovdje nećemo raspravljati u kakvim se okolnostima zbivao proces mlade hrvatske i srpske etnogeneze.⁷⁾ Utvrdit ćemo tek činjenicu da je dvojni narodnosni sastav (Hrvati i Srbi) jedno od glavnih obilježja kraja.

Osvrt na popisne podatke od 1880. do 1991. pokazuje da u promatranom prostoru (četiri općine) Srbi čine većinu, a Hrvati značajnu manjinu; 1880. bilo je 42,6% Hrvata, 56,6% Srba te 0,8% ostalih (ostale nacionalnosti i nepoznato) (tab. 3).⁸⁾ Kasniji popisi očituju razmjernu stabilnost tog omjera (tek je neznatno smanjen udio Hrvata). Jači debalans pokazuje tek popis 1981: bilo je 36,6% Hrvata, 55,5% Srba i 7,9% ostalih (mahom je riječ o Jugoslavenima). Tako osjetno smanjenje udjela Hrvata znalo se svojedobno »tumačiti« višestrukim povećanjem broja Jugoslavena. No, zadnji popis nedvojbeno pokazuje da nije riječ o »prijelazu« Hrvata u Jugoslavena, već o procesu stvarnog smanjenja broja i udjela Hrvata; 1991. u cijelom kraju bilo je 35,6% Hrvata, 62,0% Srba te 2,4% ostalih i nepoznato).

U poznatim demografskim okolnostima (ruralni egzodus i depopulacija) promjena udjela upućuje, dakako, na smanjenje apsolutnog broja. Pokazalo se da je populacijska regresija jače zahvatila hrvatsku narodnost; indeks promjene broja stanovnika cijelog područja 1991/1961 iznosi: ukupno 81,7, Hrvati 70,2 te Srbi 87,9. Broj Hrvata 1991. pao je na onaj od prije stotinu godina!

Tablica 3

Kretanje broja Hrvata, Srba te skupine »ostali i nepoznato« u općinama Benkovac, Drniš, Knin i Obrovac 1880-1991.*

Godina	Narodnost	Broj stanovnika u općinama**				
		Benkovac	Drniš	Knin	Obrovac	Ukupno
		1	2	3	4	5
1880.	Hrvati	6509	19178	3900	3414	33001
	Srbi	8364	5433	24670	5375	43842
	ostali i nep.	89	122	308	73	592
1910.	Hrvati	9813	23951	5741	4774	44279
	Srbi	11809	7318	34538	7478	61143
	ostali i nep.	85	137	215	33	470
1953.	Hrvati	15006	30020	5480	4561	55067
	Srbi	18643	8333	42093	8108	77177
	ostali i nep.	48	30	294	9	381

7) Kulturološke razlike među stanovnicima koji su doselili za vlasti Turaka ili Mlečana, kao i među njihovim potomcima, u prvom su se redu temeljile na pripadnosti istočnoj ili zapadnoj crkvenoj tradiciji. Zbog toga je neovisno o njihovom prvobitnom etničkom podrijetlu, (pri čemu valja imati u vidu složenost etnogeneze na tim prostorima) odlučujuću ulogu u njihovu kasnijem artikuliranju kao Srba ili Hrvata imala pripadnost jednoj ili drugoj vjeroispovijesti.

8) Narodnosna pripadnost stanovništva popisuje se tek od 1948. godine: za prijašnje popise korišteni su podaci o vjeroispovijesti. Broj Srba odgovara broju pravoslavaca. Broj Hrvata najvećim je dijelom ravan broju katolika, no kako je brojem katolika obuhvaćeno i nehrvatsko stanovništvo (primjerice Talijani), podaci o vjeroispovijesti uspoređivani su s podacima o materinskom jeziku da bi se izlučili oni katolici koji nisu Hrvati.

1961.	Hrvati	15971	30127	5878	4891	56867
	Srbi	20101	8109	42523	8223	78956
	ostali i nep.	247	225	616	246	1334
1971.	Hrvati	15448	28391	5374	5196	54409
	Srbi	19384	7176	40113	8093	74766
	ostali i nep.	730	409	1192	209	2540
1981.	Hrvati	13451	21316	4150	4176	43093
	Srbi	17771	5657	34486	7431	65345
	ostali i nep.	2327	1189	5095	755	9366
1991.	Hrvati	13553	18732	3886	3761	39932
	Srbi	18986	4974	37888	7572	69420
	ostali i nep.	839	463	1180	224	2706
sastav u %						
1880.	Hrvati	43,5	77,5	13,5	38,5	42,6
	Srbi	55,9	22,0	85,4	60,7	56,6
	ostali i nep.	0,6	0,5	1,1	0,8	0,8
1910.	Hrvati	45,2	76,3	14,2	38,9	41,8
	Srbi	54,4	23,3	85,3	60,9	57,7
	ostali i nep.	0,4	0,4	0,5	0,2	0,5
1953.	Hrvati	44,5	78,2	11,5	36,0	41,5
	Srbi	56,3	21,7	87,9	63,9	58,2
	ostali i nep.	0,1	0,1	0,6	0,1	0,3
1961.	Hrvati	44,0	78,3	12,0	36,6	41,5
	Srbi	55,3	21,1	86,7	61,6	57,6
	ostali i nep.	0,7	0,6	1,3	1,8	0,9
1971.	Hrvati	43,4	78,9	11,5	38,5	41,3
	Srbi	54,5	20,0	85,9	60,0	56,8
	ostali i nep.	2,1	1,1	2,6	1,5	1,9
1981.	Hrvati	40,1	75,7	9,5	33,8	36,6
	Srbi	53,0	20,1	78,9	60,1	55,5
	ostali i nep.	6,9	4,2	11,7	6,1	7,9
1991.	Hrvati	40,6	77,5	9,1	32,6	35,6
	Srbi	56,9	20,6	88,2	65,5	62,0
	ostali i nep.	2,5	1,9	2,7	1,9	2,4

* Retrospekcija prema administrativno-teritorijalnom stanju 1991.

** Za ukupan broj stanovnika vidjeti tablicu 1.

Izvor: Za 1880. Geographisch-statistichen Repetitorium, Konigreiche Dalmatien von A. Maschek, Zadar, 1888.; za 1910. Spezial Ortsrepetitorium von Dalmatien, Beč, 1919.; za 1953. Popis stanovništva, tablogrami po kotarima, Rep. zavod za stat. (arhiva), Zagreb (za navedene godine korišteni su radni podaci projekta »Narodnosni sastav RII« radne skupine pri Rep. zavodu za statistiku; podatke korigirao I. Nejašmić temeljem priručnika M. Korenčića); za ostale godine popisne publikacije; za 1991. Tablogrami stanovništva prema narodnosti, Rep. zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

Razmještaj Hrvata i Srba u promatranom prostoru izrazito je neravnomjeran. Neravnoteža u narodnosnom sastavu najmanja je u općini Benkovac (1991. 40,6% Hrvata i 56,9% Srba), u općini je Obrovac osjetna (Hrvati 32,6%, Srbi 65,5%, dok je najveća u općini Knin (Hrvati 9,1%, Srbi 88,2%) i Drniš (Hrvati 77,5%, srbi 20,6%) (tab. 3).⁹⁾

■

9) Današnje općinske granice određene su sredinom 1960-ih. Prije toga, upravne jedinice (kotar, općina) javljale su se u različitim obuhvatu pa dakle i sa nešto drukčijim omjerom u nacionalnom sastavu od onog kojeg u retrospekciji bilježe današnje općine.

Tijekom promatranog razdoblja došlo je do smanjenja udjela Hrvata, odnosno povećanja udjela Srba, u svim općinama osim u Drnišu (isti je kao 1880), a najveći pad zapažamo u općini Knin (od 14,2% 1910. na 9,1% 1991, tab. 3). Znakovito je da se to događalo u općini u kojoj Hrvati čine razmjerno najmanji udio. Znači li to da se nešto slično zbivalo sa srpskim pučanstvom u općini Drniš? Podaci kažu da je udio Srba tek malo smanjen (sa 23,3% 1910. na 20,6% 1991. ali je, vrlo vjerojatno, i to smanjenje dobrim dijelom obuhvaćeno kategorijama »neopredjeljeni« i »Jugoslaveni«).

Predočeno kretanje udjela plod je, posve jasno, različite jakosti promjene apsolutnog broja pripadnika pojedinog naroda. Tako je za razdoblje 1961-1991. indeks promjene po općinama ovakav: **Benkovac** - Hrvati 84,9, Srbi 94,5; **Drniš** - Hrvati 62,2, Srbi 61,3; **Knin** - Hrvati 66,1 Srbi 89,1; **Obrovac** - Hrvati 76,9, Srbi 92,1. Prema tome, tvrdnja da je depopulacija jače zahvatila hrvatsko nego srpsko pučanstvo, data za kraj u cjelini, vrijedi i za pojedine dijelove (općine). Izuzetak je općina Drniš, u kojoj se po ovom obilježju jedna nacionalnost gotovo ne razlikuje od druge (što je samo po sebi vrlo znakovito).

Zanimljiva je i analiza naodnosnog sastava na razini naselja. U današnjim općinskim središtima sve do iza prvoga svjetskog rata većinu su činili Hrvati, jedino su u Benkovcu bili u manjem udjelu od Srba (i to tek od 1910. godine).¹⁰ Za međuratno razdoblje, za koje nema podataka o nacionalnosti (a podaci o vjeroispovijesti za 1921. i 1931. nisu obrađeni na razini naselja), možemo na temelju slabog porasta ukupnog stanovništva ocijeniti da se, vrlo vjerojatno, nisu osjetnije mijenjali omjeri u etničkoj strukturi navedenih naselja.

Nakon drugoga svjetskog rata, započinje porast broja stanovnika središnjih naselja, posebice Knina, a istovremeno nastaje i proces promjene udjela Hrvata i Srba. Popis 1961. je zabilježio da su još tada Hrvati činili većinu u Benkovcu (57,0%) i Drnišu (73,2%), da su u Obrovcu predstavljali ispodpolovičnu većinu (41,2%, Srbi 24,8% te ostali, neopredjeljeni i nepoznato 29,3%), dok su Srbi bili većina u Kninu (59,9%, Hrvati 32,7%). Nakon toga, s ubrzanim priljevom stanovništva mijenja se i promatrani omjer. Popisni podaci (1991) pokazuju da je u razmjerno kratkom razdoblju udio Hrvata u Benkovcu, Kninu i Obrovcu više nego prepolovljen (Benkovac: Hrvati 19,8%, Srbi 73,6%; Knin: Hrvati 13,5%, Srbi 80,0%; Obrovac: Hrvati 17,2%, Srbi 75,5%). Drniš je, pak, bio i ostao grad s hrvatskom većinom (1991. 74,1%), dok se udio srpskog pučanstva smanjio (od 28,6% 1910. na 22,0% 1991). Možemo zamijetiti da je smanjenje udjela srpskog pučanstva u Drnišu osjetno manje nego pad udjela Hrvata u ostalim središnjim naseljima. Podaci nadalje kažu da u Benkovcu, Kninu i Obrovcu nije samo smanjen udio, već i apsolutni broj Hrvata (za navedena tri naselja od 2.971 god. 1961. na 2.714 god. 1991). U tome prednjači Benkovac u kojem je broj Hrvata smanjen 28,9% (od 1.081 na 769).

Predočeno brojčano smanjenje jedne narodnosti, u inače populacijski progresivnim središnjim naseljima, besumnje je vrlo znakovit fenomen. Valja reći da je porast udjela Srba, više-manje, logičan. Naime, rast navedenih središnjih naselja većinom je ostvaren »preljevanjem« stanovništva iz ruralne okolice, u kojoj, osim u slučaju općine Drniš, u većem ili manjem postotku preteže srpsko pučanstvo. Međutim, smanjenje apsolutnog broja pripadnika jedne nacionalnosti (u ovom slučaju Hrvata) pokazatelj je, blago rečeno, diferenciranih društvenih uvjeta razvoja dvaju naroda u promatranom prostoru.

Što se tiče ostalih naselja, valja reći da nije nužno podrobnije razmatrati podatke po naseljima da bi se spoznao karakter kretanja broja pripadnika pojedine narodnosti u seoskom prostoru. Naime, budući da seosko stanovništvo čini većinu

10) Posljedni austro-ugarski popis (1910) zabilježio je ovakvo stanje: **Benkovac** — Hrvati 38,0%, Srbi 52,1%, ostali (uglavnom Talijani) i nepoznato 9,9%; **Drniš** — Hrvati 65,5%, Srbi 28,6% te ostali 5,9%; **Knin** — Hrvati 53,1%, Srbi 34,1% te ostali 12,8%; **Obrovac** — Hrvati 53,8. Srbi 39,9 te ostali 6,3% (izvor kao za tab. 3).

ukupnog pučanstva to za ovu podskupinu vrijedi već iznesena tvrdnja za opću populaciju: broj Hrvata u cijelom kraju, kao i u pojedinim općinama, smanjuje se osjetno brže nego broj Srba: izuzetak je i u ovom slučaju općina Drniš u kojoj je smanjenje približno jednako.¹¹⁾

Koji su uzorci predočenog kretanja? Nedvojbeno je da odgovor valja potražiti u jačem iseljavanju hrvatskog pučanstva. Naime, slabiji prirodni priraštaj, kao mogući početni činilac diferencijalnog brojčanog kretanja pripadnika promatranih nacionalnosti, treba isključiti. Valja imati u vidu da je sadašnji vrlo nepovoljni prirodni priraštaj hrvatskog pučanstva (na što donekle ukazuju i podaci za općinu Drniš, tab. 2) također posljedica (posredna, odgođena), egzodusa i s njim povezane oklaštrene dobre strukture stanovništva. To ujedno znači da je vrlo vjerojatno, s vremenom i prirodni priraštaj postao činilac, brojčanog zaostajanja hrvatskog pučanstva.

Prema tome, središnje je pitanje otkud takva neuobičajena selektivnost emigracije po narodnosnom obilježju? Odgovor bi tražio mnogo širu elaboraciju nego što je primjereno ovom tekstu. Ukratko, gubitkom vodeće ili barem podjednake snage među stanovništvom triju urbanih središta Hrvati su s vremenom marginalizirani u lokalnoj politici i izgubili mogućnost kontrole nad svekolikim životom u općinama. U tom svjetlu valja promatrati i ukidanje kotareva (1965). Naime, od tada ovlaštenja općinskih vlasti u organiziranju društveno-gospodarskog razvoja postaju gotovo neograničena. Kako je vlast u trima općinama s većinskim srpskim stanovništvom bila čvrsto u rukama predstavnika tog naroda, to se različitim mjerama, prije svega »politikom« zapošljavanja (u kojoj su Hrvati imali osjetno manje izgleda) utjecalo, izravno ili posredno, i na predočene demografske procese.¹²⁾

zaključne naznake

Iz ovoga kratkog pregleda općepoznatih historijsko-geografskih činjenica, očigledno je da ne postoje povijesni razlozi koji bi opravdali možebitno otcepljenje promatranog prostora od hrvatskoga državnog teritorija. Očigledno je, nadalje, da taj kraj ima stratešku (prometnu) važnost za Hrvatsku državu i da bi njegovo izdvajanje izazvalo krupne, gotovo egzistencijalne teškoće u općem i regionalnom društveno-gospodarskom razvoju.

Budući da Hrvati unatoč svemu čine manjinu, iz predočenog proizlazi da ne postoji ni etničko opravdanje za izdvajanje toga kraja iz Hrvatske, a najmanje zbog navodne ugroženosti srpskog pučanstva asimilacijom i iseljavanjem. Podastrijeti podaci bolje od ičega svjedoče o »ugroženosti« Srba u sjevernodalmatinskoj unutrašnjosti. Upućuju zapravo na suprotan zaključak da je ugrožen opstanak hrvatskog pučanstva i to u njegovoj matičnoj državi.

Na kraju valja reći da će napredak promatranog područja, za koje smo inače utvrdili da je zahvaćeno posvemašnim populacijskim praznjenjem i društveno-gospodarskom nerazvijenosti, ovisiti prije svega o stupnju svekolike povezanosti južnoprimorskog sa središnjim prostorom Hrvatske. Tek će u takvim okolnostima, kroz puno korištenja svoje uloge mosta, sjevernodalmatinska unutrašnjost dobiti poticaj vlastitom opstojanju i mogućem društveno-gospodarskom i demografskom napretku.

11) Podrobnija analiza promjene broja pripadnika pojedine nacionalnosti na razini naselja morala bi uzeti u obzir mnoštvo odredbenica demografskog razvika pojedinih naselja (od smještaja, do društvenih čimbenika), pa stoga i prelazi okvire ovog rada. Ipak, u cilju potkrijepe navedene tvrdnja razmotrili smo podatke za desetak mješovitih naselja koja gube stanovništvo. Uglavnom, pokazalo se da u njima broj Hrvata intenzivnije pada nego broj Srba, osim u općini Drniš, gdje pojava nije tako »jednosmjerna«, a i razlike su neznatne. Drastični primjeri pada broja Hrvata jesu naselja Ervenik i Kninsko Polje u općini Knin: U Erveniku je 1910. bilo 643 Hrvata (23,1%), 1953. njihov broj je pao na 84 (ili 3,6%), a 1991. na 32 (2,0%); u Kninskom Polju popisano je 1910. 358 Hrvata (34,7%), 1953. 396 (41,3%), a 1991. svega 58 (14,2%).

12) Tako je u općini Benkovač, u kojoj Hrvati čine 40,6% stanovništva (1991), u društvenim poduzećima (podatak se odnosi na poduzeća koja čine 60% društvenog sektora) među ukupno zaposlenima (1990) bilo svega 12,6% Hrvata (Crkvenčić. l. 1991:212).

literatura:

- Crkvenčić, Ivan (1991). Sjevna Dalmacija - »hrvatski most« (Kninsko-drniški kraj), u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*, Zagreb: Savez Geografskih društava Hrvatske (Posebna izdanja sv. 8), str. 187-216.
- Demografski faktori razvoja Hrvatske (1990)**, projekt: Znanstvene osnove dugoročnoga društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske, Zagreb: IDIS - Institut za ekonomska istraživanja EF.
- Friganović, Mladen (1961). *Polja gornje Krke, Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 3, str. 1-164.
- Geografija SR Hrvatske (1974)** (red. I. Crkvenčić), Zagreb: Školska knjiga, knj. 6.
- Korenčić, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb: JAZU-RZS (Djela JAZU, knjiga 54).
- Moačanin, Fedor (1984). *Vojna krajina do kantonskog uređenja, u: Vojna krajina. Povijesni pregled - Historiografija-Raspriave*, Zagreb: SN Liber, str. 23-56.
- Nejašmić, Ivica (1988). *Migracijski saldo stanovništva seoskih naselja SR Hrvatske 1961-1981, Migracijske teme*, Zagreb, god 4, br. 3, str. 311-330.
- Nejašmić, Ivica (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Zagreb: Globus.

izvori:

- Dokumentacije o prirodnom kretanju, Rep. zavod za statistiku, Zagreb.
- Dokumentacija 501**, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1982.
- Geographisch-statistischen Repetitorium, Königreiche Dalmatien von A. Maschek**, Zadar, 1888.
- Spezial Ortsrepetitorium von Dalmatien**, Beč, 1919.
- Popis stanovništva 1953**, Tablogrami po kotarima, Rep. zavod za statistiku (arhiva), Zagreb.
- Popis stanovništva 1991**, Tablogrami stanovništvo prema narodnosti, Rep. zavod za statistiku, Zagreb, 1992.
- Povijesni atlas**, Zagreb: IRO »Kartografija-učila«, 1990.

Some population and geographical characteristics of the northern-Dalmatian hinterland (communes of Benkovac, Drniš, Knin and Obrovac)

Summary

The article treats the geographical and demographic characteristics of the northern-Dalmatian hinterland in the light of recent events, i.e. the armed rebellion of part of the Serbian population and the aggression against Croatia. Its main purpose is to, on the basis of population and geographical facts, try to answer the question: Are there any justified reasons for the possible secession of this region from Croatia? In the first part of the article, after defining the region, the author gives a short reminder of the fact that it was the heart and soul of medieval Croatia. After the Turkish invasion the original Croatian population perished or fled into other regions, and the Turks (and later the Venetians, too) settled a new population there. The second part of the article points to the great importance of the northern-Dalmatian hinterland in the present rail and road communications. The third part treats the demographic and settlement characteristics of the region in which there is strong rural exodus and depopulation. The fourth part describes the ethnic composition of the region which has a Serbian majority and a significant Croatian minority (in 1880 there were 42.6% Croats and 56.6% Serbs; in 1991 there were 35.6% Croats and 62.0% Serbs). It was shown that exodus and depopulation were stronger among the Croatian than among the Serbian population (this refers to the region as a whole). Until the Second World War the Croats were the majority population in commune centres, and in the last population census their participation was more than halved (with the exception of Drniš); especially significant is the fact that since 1961 even the absolute number of Croats in them has been decreasing. In conclusion the author states that there are no justified reasons for the possible secession of the area observed from Croatian state territory. It is historic Croatian land that today has a strategic communications importance (its breaking away would cause existential difficulties in Croatia's general and regional development). There

Quelques caractéristiques relatives à la population et à la géographie de l'arrière-pays de la Dalmatie du Nord (communes de Benkovac, Drniš, Knin et Obrovac)

Résumé

Cet article traite des caractéristiques géographiques et démographiques de l'arrière-pays de la Dalmatie du Nord et ceci à la lumière des événements actuels, c'est-à-dire du soulèvement armé d'une partie de la population serbe et de l'agression militaire sur la Croatie. Son but principal est d'essayer de répondre, en se basant sur les données démographiques et géographiques, à la question suivante: y a-t-il des raisons justifiées à une sécession? Dans la première partie de l'article, après avoir délimité le territoire qu'occupe cette région, l'auteur rappelle brièvement que l'espace étudié était au Moyen Age le coeur et l'âme de la Croatie. Après la percée des Turcs la population indigène croate y périt ou bien fut vers d'autres régions. Les Turcs (et plus tard les Vénitiens) peuplent la région avec d'autres habitants. La deuxième partie de l'article porte sur l'importance des communications routières et ferroviaires pour cette région. La troisième partie analyse les caractéristiques relatives à la population et aux agglomérations de la région, à savoir: un exode rural important et dépopulation. La quatrième partie de l'article traite de la structure ethnique de la région dans laquelle les Serbes représentent la majorité et les Croates une minorité importante. En 1880 il y avait 42,6% de Croates et 56,6% de Serbes; en 1991 — 35,6% de Croates et 62,0% de Serbes. Ces données démontrent que la population croate a été plus touchée par l'exode que la population serbe. Jusqu'à la deuxième guerre mondiale, dans les communes de la région, les Croates étaient la population majoritaire, tandis que le dernier recensement démontre que leur nombre a été réduit de moitié (à l'exception de Drniš). Il est intéressant de mentionner que depuis 1961 même le nombre absolu de Croates dans les communes de la région a diminué. L'auteur conclut qu'il n'y a pas de justification à une éventuelle sécession de cette région. C'est un espace historiquement croate, d'une grande

is no ethnic justification, either, since the Croats are still a significant minority in that region and the Serbs are not threatened either by assimilation or by emigration. The facts presented indicate the opposite conclusion, i.e. that the survival of the Croatian population in their own state is threatened. ■

importance stratégique (sa sécession provoquerait de graves difficultés dans le développement tant général que régional de la Croatie). Enfin, il n'y a même pas de raisons ethnique à cette sécession, étant donné que les Croates ne représentent toujours qu'une minorité importante dans la région, et que les Serbes ne sont menacés ni par l'assimilation ni par l'expulsion. Les données présentées démontreraient plutôt que c'est la population croate qui est menacé, et ceci dans sa propre patrie. ■